

**YUQORI DAROMADGA EGA JISMONIY SHAXSLARNI SOLIQQA
TORTISH MA'MURIYATCHILIGINI TAKOMILLASHTIRISH
MASALALARI (XORIJIYTAJRIBA MISOLIDA)**

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

mustaqil tadqiqotchisi

Bekmetov Xursandbek Ilxamovich

Annotatsiya: Ushbu maqolada yuqori daromadga ega jismoniy shaxslarni soliqqa tortish ma'muriyatchiligini takomillashtirish masalalari yoritilgan. Maqolada xalqaro tajribalar asosida soliqqa tortish tizimining samaradorligini oshirish yo'llari tahlil qilingan hamda O'zbekiston sharoitida qo'llash mumkin bo'lgan mexanizmlar o'rganilgan. Tadqiqotda quyidagi masalalarga e'tibor qaratilgan: yuqori daromadli jismoniy shaxslar uchun soliq stavkalarini belgilash tamoyillari, soliqqa tortishda shaffoflik va adolatni ta'minlash, soliq ma'muriyatchiligida raqamlashtirish va elektron tizimlardan foydalanish, shuningdek, soliqni yashirish va chet elga kapital chiqib ketishining oldini olish mexanizmlari. O'zbekiston uchun yuqori daromadga ega jismoniy shaxslarni soliqqa tortish ma'muriyatchiligini takomillashtirish bo'yicha aniq taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: yuqori daromad, jismoniy shaxslar, soliqqa tortish, soliq ma'muriyatchiligi, soliqqa tortish tizimi, progressiv soliq stavkalari, soliq yuki, soliqni optimallashtirish, raqamlashtirish, xalqaro tajriba, soliq imtiyozlari.

Kirish. Hozirgi globalashuv sharoitida soliqqa tortish tizimini takomillashtirish davlat byudjeti barqarorligini ta'minlash va iqtisodiy rivojlanishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, yuqori daromadga ega jismoniy shaxslarni soliqqa tortish mexanizmlarini samarali tashkil etish soliq adolatini qaror toptirish, ijtimoiy tenglikni ta'minlash va byudjet daromadlarini oshirishda alohida ahamiyat kasb etadi. Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, rivojlangan davlatlarda yuqori daromadli shaxslarga progressiv soliq stavkalari

qo'llanilib, bu orqali ularning soliqqa tortishdagi ulushi oshiriladi. Shu bilan birga, soliq ma'muriyatchiligida zamonaviy axborot texnologiyalari va raqamlashtirish tizimlari keng qo'llanib, soliqlarning yashirilishi va chet elga noqonuniy kapital chiqib ketishining oldi olinmoqda. O'zbekiston sharoitida ham yuqori daromadli jismoniy shaxslarni soliqqa tortish tizimini takomillashtirish davlat moliyaviy siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biridir. So'nggi yillarda soliq sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar soliq yukini kamaytirish, shaffoflikni oshirish va adolat tamoyillarini kuchaytirishga qaratilgan bo'lsa-da, yuqori daromad egalari uchun samarali ma'muriyatchilikni yo'lga qo'yish zarurati mavjud.

Yuqori daromadga ega jismoniy shaxslarni soliqqa tortish (progressiv daromad solig'i) ilk marotaba XIX asr o'rtalarida shakllangan.

Buyuk Britaniya – 1799-yilda Napoleon urushlari davrida birinchi marta vaqtinchalik daromad solig'i joriy etilgan. Bu soliq turi davlat xarajatlarini qoplash uchun kiritilgan va faqat yuqori daromadga ega shaxslarga tatbiq etilgan. Keyinchalik u bekor qilingan bo'lsa-da, 1842-yilda Robert Pil hukumati davrida qaytadan yo'lga qo'yilgan.

AQSh – 1861-yilda Amerika fuqarolik urushi paytida federal hukumat birinchi marta progressiv daromad solig'ini joriy qildi. Bu soliq yuqori daromadli shaxslardan ko'proq ulush olishni nazarda tutgan.

Germaniya va Fransiya – XIX asrning ikkinchi yarmida daromadga soliq tizimini shakllantirishda progressivlik tamoyilini joriy qilishgan. Demak, yuqori daromadga ega jismoniy shaxslarni progressiv soliqqa tortish ilk bor Buyuk Britaniyada (1799) joriy etilgan, keyinchalik AQSh (1861) va boshqa Yevropa davlatlarida amalga kiritilgan.

Rossiyada yuqori daromadli shaxslarning (High Net Worth Individuals, HNWI) daromadlari va mol-mulklarini deklaratsiyalash tizimi bir qator normativ-huquqiy hujjatlar bilan tartibga solinadi. Ushbu tizimning asosiy maqsadi iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, soliq hududidagi shaffoflikni kuchaytirish va korruptsiyaning oldini olishdan iborat.

1. "Rossiya Federatsiyasining Soliq kodeksi" (Tax Code of the Russian

Federation) Rossiyadagi soliq tizimi asosan **Soliq kodeksi** bilan tartibga solinadi. Bu kodeksda soliqlarni deklaratsiyalash va soliq to'lovchilarning huquq va majburiyatlari aniq belgilangan. Xususan, HNWIs shaxslar uchun daromadlarini deklaratsiyalash va soliqlar to'lash bo'yicha quyidagi moddalar juda muhim:

- **Daromad deklaratsiyasini berish:** Rossiyada barcha jismoniy shaxslar, shu jumladan yuqori daromadli shaxslar, har yili soliq deklaratsiyasini (3-NDFL) berishlari kerak. Bu deklaratsiyada ularning barcha daromadlari, aktivlari, mol-mulkilari va qarzlari ko'rsatilishi shart.

- **Mol-mulk deklaratsiyasi:** Qo'shimcha ravishda, Rossiyada yuqori daromadli shaxslardan mol-mulk va aktivlarini deklaratsiyalash talab etiladi. Buning uchun 3-NDFL deklaratsiyasiga qo'shimcha, **"Mol-mulk deklaratsiyasi"** ham to'ldirilishi kerak.

2. "Mol-mulk deklaratsiyasini topshirish to'g'risidagi qonun" (Law on Submission of Asset Declarations)

2015-yilda qabul qilingan **"Mol-mulk deklaratsiyasini topshirish to'g'risidagi qonun"** (№ 59-FZ) Rossiya Federatsiyasining davlat xizmatchilari, oliy lavozimdagi shaxslar va ularning oila a'zolari uchun mol-mulk va daromadlarini deklaratsiyalash majburiyatini belgilagan. Bu qonunning asosiy maqsadi davlat xizmati va yuqori daromadli shaxslarning moliyaviy axborotini nazarda tutishdan iborat.

- **Mol-mulk va daromadlar deklaratsiyasi:** Qonunga ko'ra, yuqori lavozimdagi shaxslar va ularning oila a'zolari davlat organlariga o'z mol-mulkilari, daromadlari, qarzlari va aktivlari haqida deklaratsiya topshirishlari kerak. Bu deklaratsiyada shaxsning qo'ldagi aktivlari, realizatsiya qilinadigan mulk va daromadlar, shuningdek, qarzar va ijara shartnomalari to'g'risida ma'lumotlar bo'lishi shart.

3. "Moliyaviy monitoring to'g'risidagi qonun" (Law on Financial Monitoring)

2001 yilda qabul qilingan **"Moliyaviy monitoring to'g'risidagi qonun"** (№ 115-FZ) Rossiyada moliyaviy monitoringni kuchaytirishga qaratilgan. Bu qonun

har bir yuridik va jismoniy shaxsning, xususan yuqori daromadli shaxslarning aktivlari va daromadlari to'g'risida ma'lumot yig'ish, soliq tizimida shaffoflikni ta'minlashga asoslangan.

• **Moliyaviy monitoring:** Xalqaro moliya tizimidagi qonunlarga muvofiq, Rossiyada banklar va moliya tashkilotlari yuqori daromadli shaxslar va ularning bizneslari bilan aloqada bo'lgan barcha tranzaksiyalar va moliyaviy operatsiyalarni nazorat qilishlari talab qilinadi. Bu axborot davlat organlariga taqdim etilishi shart.

4. "Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risidagi qonun" (Anti-Corruption Law) "Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risidagi qonun" (№ 273-FZ) Rossiyada korrupsiyani cheklash va davlat xizmatchilarining moliyaviy holatini nazorat qilishga qaratilgan. Bu qonun davlat organlari va oliy lavozimdagi shaxslar uchun moliyaviy deklaratsiyalarni topshirish va ularni soliq organlari bilan hamkorlikda tekshirish talabini qo'yadi.

5. "Raqamli moliya va xazina tizimi to'g'risidagi qonun" (Digital Finance Law) 2021 yilda qabul qilingan "Raqamli moliya va xazina tizimi to'g'risidagi qonun" (№ 259-FZ) raqamli aktivlar va kriptovalyutalar bilan bog'liq moliyaviy axborotning deklaratsiyalashini tartibga soladi. Yuqori daromadli shaxslar va investiorlar uchun kriptovalyuta va raqamli aktivlarini ham bayon qilish talab etiladi.

AQSh tajribasida yuqori daromadga ega jismoniy shaxslarni soliqqa tortish ma'muriyatchiligini takomillashtirish jihatlar:

1. Progressiv soliq tizimi

AQShda federal daromad solig'i progressiv tarzda qo'llaniladi (stavkalar 10% dan 37% gacha).

Yuqori daromad egalari (millionerlar, milliarderlar) uchun eng yuqori stavkalar amal qiladi.

"Alternative Minimum Tax (AMT)" mexanizmi joriy etilgan – bu orqali yuqori daromadli shaxslar imtiyozlardan ortiqcha foydalanib, soliqdan qochib ketmasligi ta'minlanadi.

2. Soliq ma'muriyatchiligi (IRS faoliyati)

AQShda Internal Revenue Service (IRS) barcha soliq to'lovchilar, ayniqsa, yuqori daromadli shaxslar faoliyatini nazorat qiladi.

IRS maxsus "High Income Taxpayer Unit" bo'limiga ega, u 1 mln dollardan yuqori daromadga ega shaxslarni tekshirish bilan shug'ullanadi.

Elektron deklaratsiya va avtomatik hisobot tizimlari orqali daromadlarni yashirish imkoniyati kamaygan.

3. Imtiyozlar orqali tartibga solish

Yuqori daromad egalariga turli imtiyozlar beriladi, lekin ular cheklangan: xayriya xarajatlari soliq bazasidan chiqariladi; investitsion imtiyozlar (capital gains tax) pastroq stavka bilan hisoblanadi; oilaviy chegirmalar mavjud, lekin yuqori daromadli shaxslarda qisqartirilgan holda.

4. Yashirin daromadlarni kamaytirish choralar

Foreign Account Tax Compliance Act (FATCA, 2010) – AQSh fuqarolarining chet eldagi aktivlari to'g'risidagi ma'lumotlarni olishni majburiy qildi.

IRS xalqaro hamkorlik orqali ofshor hisobvaraqlarni ham nazorat qiladi.

E-audit tizimlari keng qo'llaniladi, yuqori daromadli shaxslar avtomatik ravishda tahlil qilinadi.

5. Siyosiy tashabbuslar

So'nggi yillarda AQShda "Buffett Rule" kabi tashabbuslar muhokama qilingan – ya'ni yuqori daromadli shaxslar (millionerlar) hech bo'lmaganda o'rtacha daromadli fuqarolarga nisbatan kamroq stavka to'lamasligi kerak.

Bayden ma'muriyati tomonidan "Billionaire Minimum Income Tax" taklifi ilgari surilgan – 100 mln dollardan yuqori aktivlarga ega shaxslar har yili kamida 20% soliq to'lashi shart bo'ladi.

Xulosa va takliflar.

Progressiv tizimni bosqichma-bosqich joriy etish – Masalan, 12% stavka saqlanib, yuqori daromad uchun 15–18% stavka kiritish. Umumiy deklaratsiya tizimi– AQSh va Kanada tajribasidagi kabi barcha shaxslar yillik deklaratsiya

topshirishi. Xalqaro hamkorlikka qo'shilish – OECD CRS/FATCA kabi standartlar asosida xorijdagi aktivlar ustidan nazoratni kuchaytirish.

Hududiy tajribalarni sinab ko'rish – progressiv stavkalarni dastlab Toshkent shahri yoki yirik iqtisodiy hududlarda joriy etish. O'zbekiston qisqa muddatda yassi modelni saqlab qolishi, o'rta muddatda progressivlik elementlarini kiritishi, uzoq muddatda esa xalqaro standartlarga mos kompleks tizimni yo'lga qo'yishi maqsadga muvofiq.

Adabiyotlar/Источники/Reference:

Soliq qo'mitasi ma'lumotlari. www.soliq.uz.